BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QUVCHILARNING LUG‘AT BOYLIGINI OSHIRISH (YANGI AVLOD DARSLIKLARI MISOLIDA)

Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna,
Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi o‘qituvchisi, PhD
+998937078884
djakbarovamahliyo1@gmail.com
Xolmurodova Gulmira Rahimjon qizi,
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi BTS-DU-26-guruh talabasi
+99877 445 75 08
xolmurodovagulmira380@gmail.com
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23324538

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish masalalari, yangi avlod darsliklarining bu boradagi imkoniyatlari va samarali usullari tahlil qilinadi. Yangi avlod darsliklarida lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan mashqlar tizimi, ularning ilmiy-metodik asoslari o‘rganiladi. Shuningdek, o‘quvchilarning so‘z boyligini rivojlantirishda interfaol metodlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo‘llari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: lug‘at boyligi, boshlang‘ich ta’lim, yangi avlod darsliklari, so‘z boyligini oshirish, leksik ko‘nikmalar, ona tili ta’limi, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы обогащения словарного запаса учащихся в начальном образовании, возможности учебников нового поколения в этом направлении и эффективные методы. Изучается система упражнений, направленных на обогащение словарного запаса в учебниках нового поколения, а также их научно-методические основы. Кроме того, показаны пути использования интерактивных методов и современных педагогических технологий в развитии словарного запаса учащихся.

Ключевые слова: словарный запас, начальное образование, учебники нового поколения, обогащение словарного запаса, лексические навыки, обучение родному языку, педагогические технологии.

Abstract. This article analyzes the issues of enriching students’ vocabulary in primary education, the potential of new-generation textbooks in this regard, and effective methods. The system of exercises aimed at enriching vocabulary in new-generation textbooks and their scientific-methodological foundations are studied. It also shows the ways of using interactive methods and modern pedagogical technologies in developing students’ vocabulary.

Keywords: vocabulary, primary education, new-generation textbooks, vocabulary enrichment, lexical skills, native language education, pedagogical technologies.

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim – bolaning shaxs sifatida shakllanishida, uning dunyoqarashi, tafakkuri va nutq madaniyatining rivojlanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Bu davrda o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish, ularni ona tilining boy xazinasidan oqilona foydalanishga o‘rgatish ta’limning eng muhim vazifalaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, “Maktabgacha va maktab ta’limi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari” to‘g‘risidagi qarorlarida ham bolalarning

nutqini o‘stirish, lug‘at boyligini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [1]. Ayniqsa, so‘nggi yillarda yaratilgan yangi avlod darsliklari bu borada keng imkoniyatlar eshigini ochmoqda [2]. Maqolaning maqsadi – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirishda yangi avlod darsliklarining o‘rnini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism.1. Lug‘at boyligini oshirishning nazariy asoslari

Lug‘at boyligi – bu kishining faol va passiv so‘z zaxirasi yig‘indisi bo‘lib, u shaxsning bilim darajasi, tafakkur salohiyati va muloqot madaniyatini belgilovchi muhim ko‘rsatkichdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun lug‘at boyligi quyidagi yo‘nalishlarda shakllanadi:

faol lug‘at – o‘quvchi kundalik nutqida mustaqil qo‘llay oladigan so‘zlar;

nofaol lug‘at – ma’nosini tushunadigan, lekin nutqida kam qo‘llaydigan so‘zlar;

potensial lug‘at – kontekst asosida ma’nosini taxmin qila oladigan so‘zlar.

So‘nggi yillarda tilshunoslik va leksikografiya sohasida ro‘y berayotgan jiddiy o‘zgarishlar, xususan, kompyuter texnologiyalarining integratsiyasi lug‘at boyligini oshirishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Elektron o‘quv lug‘atlarini yaratishning lingvistik asoslari zamonaviy ta’lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, jahon tilshunosligida lug‘atlar korpusining ortishi va kompyuter lingvistikasi sohasidagi yutuqlar ta’limda leksikografik tadqiqotlarni yangi bosqichga olib chiqmoqda [3]. Bu esa boshlang‘ich ta’limda lug‘at boyligini oshirishda nafaqat an’anaviy, balki elektron va raqamli resurslardan ham samarali foydalanish zaruratini ko‘rsatadi.

2. Yangi avlod darsliklarining lug‘at boyligini oshirishdagi roli

So‘nggi yillarda boshlang‘ich sinflar uchun yaratilgan yangi avlod darsliklari (1–4-sinflar uchun “Ona tili”, “O‘qish savodxonligi”, “Matematika” va boshqa fanlar) bir qator ijobiy xususiyatlari bilan ajralib turadi:

Birinchi navbatda, bu darsliklarda so‘z boyligini oshirishga qaratilgan maxsus mashqlar tizimi ishlab chiqilgan. Masalan, “Yangi so‘zlar”, “So‘z boyligingizni boyiting”, “Ma’nosini aniqlang” kabi bo‘limlar orqali o‘quvchi yangi so‘zlarni kontekstda o‘zlashtiradi.

Ikkinchidan, darsliklarda leksik materiallar mavzular bo‘yicha guruhlangan: “Oila”, “Vatan”, “Tabiat”, “Kasblar”, “Milliy qadriyatlar” kabi mavzular doirasida so‘zlar tizimli tarzda beriladi. Bu esa o‘quvchida assotsiativ bog‘lanishlarni shakllantiradi.

Uchinchidan, yangi avlod darsliklarida vizual materiallar – rasmlar, jadvallar, sxemalar, infografikalar keng qo‘llangan. Ko‘rgazmali qurollar bolaning eslab qolish qobiliyatini oshiradi va so‘zning ma’nosini tez anglab yetishiga yordam beradi.

To‘rtinchidan, darsliklarda o‘yin elementlari, krossvordlar, rebuslar, topishmoqlar orqali lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan interaktiv topshiriqlar mavjud. Bu esa o‘quvchining o‘quv faoliyatiga qiziqishini oshiradi.

“Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy tafakkurini yuksaltirishda lug‘atlardan foydalanishni o‘rgatishda innovatsion metod va texnologiyalardan foydalanish, o‘quvchilar lug‘atini boyitish, o‘quvchilarning xalqaro tadqiqotlarida munosib qatnashishlariga zamin yaratiladi” [4]. Shuningu chun ham yangi avlod darsliklaridan foydalanib nafaqat o‘quvchining bilim-ko‘nikmalarini rivojlantiriladi, balki lug‘at boyligi rivojklantiriladi ham.

3. Lug‘at boyligini oshirishning samarali usullari

Boshlang‘ich sinflarda lug‘at boyligini oshirishda quyidagi usullardan samarali foydalanish mumkin:

1. Kontekstual usul. Yangi so‘zlar yakka holda emas, balki matn, gap yoki hikoya kontekstida o‘rgatiladi. Bu usul so‘zning ma’nosini chuqur anglab yetishga yordam beradi. Yangi avlod darsliklarida bu usul keng qo‘llangan.

2. Assotsiativ xarita usuli. O‘quvchi yangi so‘z bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa so‘zlarni topadi va ularni sxema shaklida tasvirlaydi. Masalan, “bahor” so‘zi atrofida “quyosh”, “gul”, “yomg‘ir”, “qaldirg‘och” kabi so‘zlar joylashtiriladi.

3. So‘z o‘yinlari. “So‘z zanjiri”, “Kim ko‘p so‘z biladi?”, “So‘zni top”, “Sinonimlar musobaqasi” kabi o‘yinlar orqali o‘quvchilarning lug‘at boyligi oshiriladi.

4. Lug‘at daftarchasi yuritish. Har bir o‘quvchi yangi o‘rgangan so‘zlarini alohida daftarga yozib boradi, ularning ma’nosini, sinonim va antonimlarini ko‘rsatadi.

5. Ijodiy yozish mashqlari. Kichik hikoyalar, ertaklar, she’rlar yozish orqali o‘quvchi o‘rgangan so‘zlarini amalda qo‘llashni o‘rganadi.

6. Integratsiyalashgan yondashuv. Ona tili darslarini boshqa fanlar (matematika, tabiatshunoslik, tasviriy san’at) bilan bog‘lab o‘qitish orqali fanlararo lug‘at boyligi shakllantiriladi.

4. Yangi avlod darsliklarida lug‘at boyligini oshirishga oid mashqlar tahlili

Yangi avlod darsliklarida lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan mashqlarni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

Mashq turi	Maqsadi	Misol
Fonetik mashqlar	So‘zning tovush tarkibini o‘zlashtirish	“So‘zning birinchi harfini almashtiring”
Leksik mashqlar	So‘z ma’nosini anglash	“So‘zning ma’nosini izohlang”
Grammatik mashqlar	So‘zni gapda qo‘llash	“Gap tuzing”
Ijodiy mashqlar	So‘zni mustaqil qo‘llash	“Hikoya tuzing”
Kommunikativ mashqlar	So‘zni muloqotda qo‘llash	“Dialoq tuzing”

Yangi avlod darsliklarining afzalligi shundaki, bu mashqlar bir-biri bilan uzviy bog‘langan holda, osonlikdan murakkablikka qarab tuzilgan. Masalan, 1-sinfda asosan fonetik va leksik mashqlar ustunlik qilsa, 4-sinfda ijodiy va kommunikativ mashqlarga ko‘proq o‘rin berilgan.

5. Lug‘at boyligini oshirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish lug‘at boyligini oshirishning samarali yo‘llaridan biridir:

Elektron darsliklar va multimedia ilovalari – yangi avlod darsliklarining elektron shakllari interaktiv mashqlar, audio va video materiallar bilan boyitilgan;

Onlayn platformalar – “Kitobxon”, “ZiyoNET”, “Edu.uz” kabi platformalarda lug‘at boyligini oshirishga oid o‘yinlar va testlar mavjud;

Mobil ilovalar – “So‘z o‘yini”, “Lug‘at boyligi” kabi ilovalar orqali o‘quvchi mustaqil ravishda mashq qilishi mumkin.

Biroq raqamli texnologiyalardan foydalanishda yosh xususiyatlarini hisobga olish, vaqtni cheklash va o‘qituvchi nazoratini ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

6. O‘qituvchining roli va metodik tavsiyalar

Lug‘at boyligini oshirishda o‘qituvchi faoliyati quyidagi yo‘nalishlarda olib borilishi maqsadga muvofiq:

6. Tizimlilik tamoyiliga rioya qilish – har bir darsda lug‘at ustida ishlashga vaqt ajratish;
7. Individual yondashuv – har bir o‘quvchining lug‘at zaxirasini hisobga olish;
8. Ijobiy motivatsiya yaratish – o‘quvchini rag‘batlantirish, muvaffaqiyatlarini e’tirof etish;
9. Ota-onalar bilan hamkorlik – uyda ham lug‘at boyligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar berish;
10. Doimiy monitoring – o‘quvchilarning lug‘at boyligini muntazam tekshirib borish.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish – bu uzluksiz, tizimli va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u o‘qituvchidan chuqur bilim, ijodiy yondashuv va zamonaviy metodlardan samarali foydalanishni talab qiladi.

Yangi avlod darsliklari bu jarayonda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ularda lug‘at boyligini oshirishga qaratilgan mashqlar tizimi, mavzular bo‘yicha guruhlangan leksik materiallar, interaktiv topshiriqlar va vizual ko‘rgazmalar o‘quvchining so‘z zaxirasini boyitishda samarali omil hisoblanadi. Shu bilan birga, lug‘at boyligini oshirishda faqat darslik bilan cheklanib qolmasdan, interfaol metodlar, o‘yin texnologiyalari, raqamli vositalar va ota-onalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish lozim. Zero, boy lug‘at – bu nafaqat til bilish, balki tafakkur, madaniyat va shaxs kamolotining muhim ko‘rsatkichidir. Kelajakda bu yo‘nalishda ilmiy-tadqiqot ishlarini davom ettirish, yangi avlod darsliklarining samaradorligini empirik jihatdan o‘rganish va ilg‘or xalqaro tajribani o‘zlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

9. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni: 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – Toshkent, 2020. – URL: https://lex.uz/docs/5013007 (murojaat sanasi: 02.10.2026).

10. Baynazarova, D. D., Toirova, M. E. Ona tili. 3-sinf. IV qism: Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik / D. D. Baynazarova, M. E. Toirova. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023.

11. Boysamyeva S. B. Elektron morfem o‘quv lug‘at yaratishning lingvistik asoslari: filol. fan. bo‘yicha fals. dok. (PhD) ... avtoref. – Termiz: Termiz davlat universiteti, 2024. – 53 b.

12. Siddiqova Sh. I., Tuychiyeva N. N. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy tafakkurini shakllantirishda lug‘atlardan foydalanish metodikasini takomillashtirish. – Nukus: Metodist nashriyoti, 2023. – 120 b.

13. Djakbarova, Mahliyo Ibraximjonovna. "ALISHER NAVOIY ASARLARIDA NUTQ SO „ZLASH ODOBI MASALASI." *Academic research in educational sciences* 4.Conference Proceedings 1 (2023): 374-380.

14. ELBOYEVA, Mahliyo. "BOLALAR ADABIYOTINI O ‘QITISHDA STEAM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI." *«METODIST» Scientific-Innovative, Methodological Journal* (2026): 72-79.

15. Ibraximjonovna, Djakbarova Mahliyo, and Abdusayitova Aziza Sunnat Qizi. "EPISTOLYAR MATNNI BILASIZ (MI?)." *Science and innovation* 2.Special Issue 7 (2023): 538-540.

16. Olimova, Shahzoda Abbos Qizi, and Mahliyo Ibraximjanovna Djakbarova. "Matn vositasida bilim va ko’nikmalarni shakllantirish." *Science and Education* 4.5 (2023): 1149-1152.